

ЗАВИСТ И РЕВНОСТ

Кристиян Кристиянсен

Превод от английски: Десислава Чешмеджиева-Стойчева

ENVY AND JEALOUSY

Kristján Kristjánsson¹, Jubilee centre for character and virtues,
University of Birmingham, U.K.

<https://doi.org/10.46687/UZPI8912>

Translated from English by Desislava Cheshmedzhieva-Stoycheva²,
Shumen University, Bulgaria

Abstract: *This short essay offers an overview of research on the emotions of envy and jealousy. It explains their history and their common nature as rivalrous emotions. It then addresses each emotion separately by exploring their conceptual contours and different conceptual understandings that sometimes seem to threaten the credibility of research on each of those important emotions in human life. After the conceptual analysis, research findings on each emotion are listed and their practical implications elicited. Throughout, attention is given to the role of those emotions in the overall moral life of agents experiencing these emotions, either from time to time or as stable traits of character. Finally, some possible future directions for research are suggested.*

Key words: *envy, jealousy, conceptual issues, empirical issues, moral significance*

Увод

Научният интерес към завистта се свързва с направения подробен анализ в „Реториката“ на Аристотел (Aristotel, 2007), написана преди 2300 години. Представяна като един от смъртните грехове, тази емоция продължава да буди академичен интерес от Средновековието и до

1 Kristján Kristjánsson is Professor of Character Education and Virtue Ethics at the University of Birmingham, U.K. and the editor-in-chief of Journal of Moral Education. His research interests cover the intersection between moral psychology, moral philosophy and moral education. Email: k.kristjansson@bham.ac.uk

2 Assoc. Prof. Desislava Cheshmedzhieva-Stoycheva received her PhD from the University of Shumen, Bulgaria in 2010. The topic of her thesis was *Tolerance and ethnicity in media discourse: A comparative study*. Her habilitation work was entitled *Framing Muslims in the Bulgarian and British Media Discourse* (Konstantin Preslavsky University Press, 2018). She is currently working at the Department of English Studies at Shumen University. Her interests lie in the field of comparative linguistics, media studies and culture studies with focus on ethnicity, religion and identity. Email: d.stoycheva@shu.bg

настоящото. Изчерпателен преглед на съвременните изследвания на завистта се открива в разработката на Smith и Kim (2007). По неизяснени причини (Konstan, 2006, ch. 11) Аристотел не обсъжда ревността. В по-ново време психологическият интерес към емоцията се поражда едва с началото на психоаналитичното движение, с неговия фокус върху притежателните, извратени форми любов (Wurmser, Jarass, 2008a), а редактираният наръчник за ревността на Hart и Legerstee (2013) представлява една полезна отправна точка за преглед на по-съвременните изследвания.

Независимо от настоящия интерес към двете емоции (като състояния и черти), специалистите в сферата на завистта и ревността продължават да се оплакват, че и двете не са достатъчно добре изследвани (Smith, Kim 2007; Panksepp, 2013). Липсата на внимание може да е възпрепятствала изследването на техните (а) концептуални контури, (б) емпирични корелати, (в) невронни субстрати и (г) адаптивни функции и социално-морални гаранции. Ограничението по отношение на обема на главата не позволява да се обърне внимание на каквито и да било подробности по отношение на (г), а на (в) е отделено сравнително малко пространство, поради липсата на значителни емпирични доказателства.

Завистта и ревността като съпернически си емоции

Въпреки че концептуалната област, заета от завистта и ревността, е неясна и проблематична, изглежда, че съществува всеобщ консенсус относно следните три предположения, които оправдават унифицираното третиране на двете емоции в тази глава:

(1) Завистта и ревността са *съпернически си* емоции, тъй като включват възходящи социални сравнения, при които даден човек възприема друг като съперник за някакъв предмет, личност, предимство или качество (Roberts, 2003, p. 256). Въпреки че не са „осъзнати емоции“ в строгия смисъл на това „аз-ът“ да е основната им цел (както при срама и гордостта), те са съпоставящи, тъй като оценяват положението на дадения човек като неблагоприятно в сравнение с това на възприетия съперник.

(2) Завистта и ревността са *враждебни* емоции, като „враждебността“ тук трябва да се разбира в неморален смисъл. Това не означава, че завистта и/или ревността не могат в някои случаи да бъдат морално оправдани. Ученик, който има логически причини да ревнува несправедливото отношение на даден преподавател към него, в сравнение с останалите ученици, вероятно може да има основание да изпитва ревност, въпреки че чувството е враждебно. Гневът по аналогичен начин също е враждебна емоция, въпреки че вероятно често може да бъде морално оправдан. Когато описваме емоциите като „враждебни“, това означава, че те включват цялостна негативна оценка на възприеманото превъзходство на съперника спрямо себе си и желание за намаляване на различията между себе си и съперника (Van de Ven, Zeelenberg, Pieters, 2009). Тази „враждебност“

към положението на друг човек е вероятната причина, поради която съперническите емоции (като състояния и черти) често се оценяват негативно от обикновените хора (see Anderson, 1968).

(3) Завистта и ревността са *отрицателно валентни*, което означава, че те са изключително (или поне като цяло) болезнени за субекта, който ги изпитва. На прост език, тези емоции ни карат „да се чувстваме зле“.

Последните няколко години бележат напредък в изследванията върху емоциите и ни дават полезни уроци за това кои условия спомагат за развитието на проучванията върху дадена емоция (see Roberts, 2003), като това включва и внимателното разглеждане на употребата на съответния термин за емоция в обикновения език, което може да разкрие полисемия и многозначност при обикновена употреба, както и да ни насочи към най-разпространените му приложения. Въпреки това може и да се окаже вярно, че, когато става дума за завистта и ревността, ползата единствено от внимателното преглеждане на обикновените употреби може да не е голяма, тъй като те са необратимо объркани, несистематични и припокриващи се (вижте констатациите, представени в Smith, Kim 2007). Например, терминът „ревност“ обикновено се използва в метафоричен смисъл като синоним на завист, която е лека или изразява възхищение („I am SO jealous of you“³). Ако е така, отговорността тук вероятно пада върху теоретиците, които трябва да стегнат и регламентират обикновения дискурс, за да може емоциите да бъдат податливи на операционализация и емпирично изследване. Фактът, че систематичният преглед на Аристотел (Aristotel, 2007) на завистта, подражанието, завистливата злоба и справедливото негодувание все още безспорно остава несравним концептуално, говори много за сегашното положение на научните изследвания. Освен това, като се вземе предвид и друг факт, че почти липсват данни за наличието на интердисциплинарни изследвания (напр. между психология и философия), които да съчетават емпиричното богатство с концептуалната строгост, литературата за двете емоции остава строго разграничена в различните дисциплини (Kristjánsson, 2018, ch. 6).

Част от причината за липсата на съвместна работа може да е, че изследователите често подхождат към емоциите, водени от различни мотиви. Докато изследването на емоции като завист и ревност при психолозите е мотивирано от различни причини, основната цел е да се намери характеристика на личността или темперамента, която предсказва значителни житейски резултати – да речем, субективно благополучие – отвъд прогнозите, предоставени от модела на „Големите пет“ (вж. Hart 2013 за ревността като „измерение на темперамента“ и Wade, Walsh 2008 за това как ревността изглежда несвързана с обхвата на „Големите пет“). В последствие, концептуализациите на дадена емоционална черта могат да

3 На български използваме „Само КОЛКО ти завиждам!“, „Умирам от завист!“ или „ТОЛКОВА ти завиждам!“, докато в английския изразът е с „ревнувам“ (бел. ред.).

станат доста широки и всеобхватни – обозначавайки профили на групирани афекти, а не единични емоции, и размерите се оценяват въз основа на нарастваща валидност, например отвъд „Големите пет“. Да разгледаме описанието на Belk (1985) на завистта като едноизмерната тенденция, да се фокусираме върху притежанията на друг човек: очевидно характеристика на съперническите си емоции като цяло (вижте по-горе), а не на завистта в частност.

Други психолози (e.g., Smith, Kim, 2007) и много философи (e.g., Roberts, 2003) намират този широк концептуален подход за хаотичен и непривлекателен. Въпреки това, съждението, изказано от Belk (1985), че съперническите емоции „ловуват на глутници“, така че човек, изпитващ завист (или „завист“ в диспозиционен смисъл), също е склонен към чувства на ревност, звучи правдоподобно. Следователно, поне за някои емпирични цели, може да не е от значение дали чертата, която ще се изследва, се нарича „завист“, „ревност“ или дори „съперничество“, тъй като съответните корелационни резултати (да речем, по отношение на здравословното състояние или субективното благополучие) до голяма степен се припокриват. Въпреки това преобладаващите нетехнически, метафорични приложения на „завист“ и „ревност“ и многозначността на обикновените употреби изискват повече концептуална работа върху значението на тези изразяващи емоции термини.

Дефиниране на завистта

По същество завистта е двустранна емоция с триадна структура (т.е. три променливи). За разлика от алчността, която е едностранна емоция с диадична структура, включваща човек *A* и желан обект *x*, завистта включва *A* (завиждащия), *B* (човекът, на когото се завижда) и *x* (притежанието, предизвикващо завистта), чиито места могат да бъдат заети от всичко – от предмет до състояние. Ан може просто да *желае* колата на Бет, но ако *завижда* за колата на Бет, фактът, че Ан възприема Бет в превъзхождаща я позиция, води до болезнени, враждебни чувства към Бет, пораждайки желанието колата да стане притежание на Ан или (поне) да липсва на Бет, за да се намали усещането за непълноценността на Ан (Parrott, Smith, 1993, p. 908). Това не означава, че завистта не може да се появи в ситуация, включваща три страни. Ан може да завижда за кола, дадена на Бет от техния шеф Сесилия. Въпреки това, за разлика от основната квадратична структура на ревността (вижте по-долу), завистта остава насочена към човек, на когото, или предмет, за който се завижда. Ако фактът, че Сесилия е дала колата на Бет, предизвиква емоцията на Ан, ние бихме могли да интерпретираме емоцията ѝ и като ревност или да обмислим възможността ревността да съществува съвместно със завистта (Farrell 1980).

Долу-горе това са заключенията, до които достигаме, следвайки „логиката“ на завистта; трябва да попълним променливите, за да

конкретизираме емоцията. *A* изпитва завист чрез различни болезнени чувства на враждебност, малоценност, негодувание и фрустрация, поради усещането, че друг човек или група от хора, *B*, се наслаждава на желан предмет (Smith, Kim, 2007, p. 47). В зависимост от следваната теория за това какво представляват емоциите, човек може да разбере това „усещане“ като вид възприемане на телесни усещания, оценки, преценки, тълкувания или други оценъчни конструкции, но сега няма да разгледам тези дискусии.

Тук трябва внимателно да разграничим завистта от завистливата злоба. При последната емоция *A* просто изпитва недоволство от това, че *B* притежава *x* и желае *B* да го няма, независимо от положението на *B* спрямо *A* (Aristotel, 2007, pp. 116-117). Завистта, от друга страна, е емоция за социално сравнение, така че, дори когато завистта на *A* не включва пряко желание за придобиване на идентичния или на подобен *x* (напр. когато *Ан* не се интересува пряко от това да притежава шикозното BMW на Бет), желанието на *A* *B* да не притежава *x* трябва да е мотивирано от желание за намаляване на възприеманата разлика между *A* и *B*; в противен случай изпитаната емоция е просто завистлива злоба. Казано по-точно, фокусът на завистта е върху възприеманата малоценност на завистника спрямо *B*, както бе представено от притежанието на скъпоценния *x* – и как да променим това положение.

В допълнение Smith (2004) представя още четири необходими предпоставки за появата на завист: това *A* (1) да е сходен с *B* в съответните отношения (напр. *Ан* е като Бет); (2) възприемане на ситуацията като отнасяща се до *A*, в смисъл, че желанието да се справи добре по отношение на притежанието, плод на завист, *x* е част от основната самооценка на *A* (напр. притежаването на луксозна кола е част от самооценката на *Ан*); (3) усещането за слаб контрол върху придобиването на *x* (напр. *Ан* не може да направи много, за да придобие луксозна кола) и (4) усещането, че *B* не заслужава *x* (напр. Бет не заслужава луксозна кола). Следващата публикация (Smith, Kim, 2007) е малко по-предпазлива в представянето на тези условия като „важни за възникването на завист“ или като такива, за които „често се твърди“, че характеризират завистта, а не като необходими концептуални условия. Следвайки логиката, че завистта е различна от завистливата злоба, предпоставка (2) изглежда безспорно необходима, но остават въпросите дали (1) и (3) е по-добре да се възприемат като концептуални условия или като променливи в интензитета. По принцип *Ан* може да изпитва завист, без да се възприема като равна на Бет или като имаща слаб контрол върху ситуацията, въпреки че би изпитала завистта по-интензивно, ако това е така. Условие (4) е още по-противоречиво и често се заличава в психологическите концептуализации на завистта.

Проблемът с условие (4) е, че обикновените употреби на „завистта“ изглежда допускат случаи, в които тя не само не е базирана единствено на заслуги от външна морална гледна точка, но и от вътрешна: а именно,

когато *A* просто иска да намали възприеманата разлика по отношение на това, че *B* притежава *x*, без това да е свързано с каквато и да било оценка, че *B* не заслужава *x*. Бихме могли да определим случаите, които не включват оценка на заслугата, като прояви на злобна завист; използвайки прецизната концепция на Смит (Smith, 2004) за (4) обаче те може би ще трябва да бъдат прекласифицирани като чиста злоба или поне като *не-завистливи*. От друга страна, знаем, че хората често твърдят, че завиждат точно защото притежаването на *x* от съперника е незаслужено и колкото по-силно е това усещане за незаслуженост, толкова по-силно като че ли се изпитват (поне някои видове) завист (Van de Ven, Zeelenberg, Pieters, 2012).

Тук трябва да отбележим, че съществува добре позната емоция, дефинирана от Аристотел като *възмущение* (*nemesis*), която включва най-вече болка от незаслуженото щастие на друг (Kristjánsson, 2006, ch. 3). Тя също трябва да се възприема като различна от завистта. Възмущението не е самостоятелно или социално сравнимо; *A* просто иска предимството на *B* да бъде намалено, защото *B* не го заслужава, независимо от социалното положение на *B* спрямо *A*. Така че Ан може просто да смята за несправедливо, че Сесилия е дала колата на Бет (защото Бет не я заслужава), и копнее за едно идеално положение, в което това не се е случило, без Ан да иска Сесилия да ѝ даде кола и без това по някакъв начин да се свързва със социалното ѝ положение спрямо това на Бет. Точно както в предишния случай на завистливата злоба, изглежда има основателна причина възмущението да се разграничи от завистта, въпреки че те често могат да се появят едновременно.

Трябва да се разгледа един последен концептуален въпрос, който е от съществено значение за научното изследване на завистта. Различни учени заявяват наличието на две отличаващи се концепции за завист в обикновения език, насочвайки се към отделните емоционални преживявания на *злонамерена/несправедлива* завист, от една страна, и доброкачествена завист, от друга. При първото желанието на *A* е да намали възприеманата си малоценност спрямо *B* чрез „снижаване на нивото“ – отнемане на *x* от *B* – но при второто желанието на *A* е да „повиши нивото“, като също придобие *x*. Van de Ven, Zeelenberg и Pieters (2009) проучват тази хипотеза, като молят участниците в теста да напишат едно или две изречения за ситуация, предизвикваща завист. Оказва се, че половината от участниците описват ситуация от типа на доброкачествената завист, а останалата половина – от злонамерената завист. Авторите заключават, че това всъщност са различни емоционални преживявания по отношение на предизвикани мисли, чувства и начини на действие, но все пак, с обща същност (намаляване на малоценността), което ги прави подходящи да бъдат категоризирани като завист. Smith и Kim (2007) оспорват тази хипотеза, като твърдят, че само злонамерената завист се счита за „същинска завист“, и че „приемането на съществуването на доброкачествена завист може да забули естеството на

завистта“, тъй като „липсва основната съставка на емоцията, а именно някаква форма на злонамереност“, което пък я прави по-скоро подобна на възхищение и копнеж (Smith, Kim, 2007, pp. 47-9).

В отговор Van de Ven, Zeelenberg и Pieters (2012, p. 198) твърдят, че доброкачествената завист не може да бъде погрешно идентифицирана като възхищение, тъй като последното е емоция с положителна валентност, а доброкачествената завист е с отрицателна. Те обаче не смятат идентифицираната от Аристотел (Aristotel, 2007) емоция *подражание* (*zêlos*) като различна от завистта. Емулацията е болезнена, според Аристотел, но не е вид завист, защото не удовлетворява концептуалното условие за съперническа емоция, включваща враждебност към предполагаемото положение на съперника, понеже, ако става дума да се избере между статуквото и по някакъв начин това да се постигне по-малка разлика с *Б* за сметка на *Б*, емулацията предполага, че *А* предпочита статуквото. Затова, при емулация, желанието е да бъдеш със същия статут като *Б* по отношение на желаното *x*, а болката е причинена от осъзнаването, че това не е така, а не от превъзходството на *Б* само по себе си. Може да се каже, че емулацията обяснява мислите, чувствата и склонностите към действие, които Van de Veen, Zeelenberg и Peters (2009; 2012) идентифицират с „доброкачествената завист“, но без да се внасят логическите грешки, причинени от разглеждането на съответната емоция като форма на „същинска завист“. И все пак обикновеният език е твърдо на страната на „доброкачествената завист“ и следователно този концептуален спор е пример за сериозния избор, пред който се изправят изследователите на емпиричните емоции, когато обикновените употреби на термини за емоции изглежда противоречат на концептуалната икономия и яснота.

От гледна точка на концептуалната точност, завистта трябва да се разграничава ясно от алчността, завистливата злоба, възмущението и емулацията, но обикновените употреби често ги смесват и (може би разбираемо) това смесване е отразено в емпиричните изследвания.

Емпирично изследване на завистта

Независимо от притесненията относно оскъдицата от изследвания върху завистта, съществува значителен обем от емпирични изследвания върху нейните психо-социални корелати. Много от тези проучвания разчитат на въпросници за самоотчет. Твърди се обаче, че последните са особено проблематични при изследването на завистта (Rentzsch, Gross, 2015, p. 544) поради възможно пристрастие по отношение на социалната привлекателност, липса на самопрозрачност и очевидно обърканото състояние на обикновения език по отношение на представянето на съответния емоционален пейзаж.

Може би не е чудно, че емпиричните констатации показват, че завистта е „здраво свързана с набор от човешки болести“ (Smith, Kim, 2007,

р. 61), например, тя се свързва негативно с психическото и физическото здраве, щастието, самочувствието и удовлетворението от работата, а е положително свързана с предразсъдъците – констатации, които предполагат наличието на някаква основна неточност (вижте препратките към редица първични източници в Smith and Kim, 2007). Оказва се, че хората по един сигурен начин могат да се различават в склонността си да изпитват завист (Gold, 1996). Въпреки това, противно на традиционното предположение за черта, независима от домейна, скоршни изследвания показват, че диспозиционната завист е специфичен за домейна конструкт, където съответните области са привличане, компетентност и богатство. Например, човек може да е склонен да завижда на другите за богатството им, като същевременно не го е грижа за по-силната им физическа привлекателност. Това говори против общоприетите представи за диспозиционната завист като обща характеристика на човек (Rentzsch, Gross, 2015).

Както беше отбелязано в увода, изследванията на невронните субстрати на завистта и ревността досега са били ограничени. Все пак Swencionis и Fiske (2014) предоставят полезен преглед на наличните изследвания по темата, който показва, че съществуващите анализи като цяло се фокусират върху социалното сравняване на различни емоции, вместо да се прави разграничаване, да речем, между завист и ревност, и че съществува малко интегрирана теория, която да опише съответните мисловни процеси. Разработени от гледна точка на процесите на социално възнаграждане и социална болка, предишните проучвания обикновено сравняват как различните социални сценарии активират системата за възнаграждане в мозъка (включително вентралния стриатум и орбитофронталния кортекс) и тази болка-въздействие (включително дорзалния преден цингуларен кортекс и инсулата). Xiang и колектив (2016) описват интересно изследване с функционален ядрено-магнитен резонанс, чийто фокус е по-конкретно върху диспозиционната завист. Резултатите показват, че регионалната хомогенност във вътрешния/среден фронтален гирус и дорзомедиалния префронтален кортекс със сигурност предсказва наличието на диспозиционна завист. Изследването им също така показва, че невротизмът е единствената личностна черта, която е силно свързана с диспозиционната завист.

Заслужава да се споменат две емпирични връзки с други емоции: отрицателно валентната емоция на срама (болка от действия, които водят до неуважение) и положително валентната, но обикновено отрицателно оценена, *шаденфройд* (удоволствие от лошия късмет на някой друг, злорадство). Изглежда, че срамът функционира едновременно като стимул за и резултат от завистта. Понякога завиждаме на хората, защото се срамуваме от малоценността ни спрямо тях, но след това може да се срамуваме от собствения си срам и завист (Smith, Kim, 2007, pp. 53-4; Morrison, Lansky 2008). Различни проучвания показват, че завистта е

отключващ фактор за злорадството (Smith, Kim, 2007, p. 52; срв. мета-анализа на Lange, Weidman, Crusius, 2018). Връзката там може да е колкото концептуална, толкова и емпирична: ако А завижда на Б заради *x*, а Б след това губи *x*, логично е да последва злорадство. Въпреки това, интересното е, че не всички емпирични изследвания са открили тази връзка (Van Dijk et al., 2006). Това до голяма степен зависи от това дали изследователите разбират завистта само като злонамерена или също и като доброкачествена завист. Ето защо е напълно нормално последната да не се свързва със злорадството. За да стане още по-сложно, някои изследователи разбират *злорадството* просто като удоволствие от чуждото нещастие, а други като удоволствие от *незаслуженото* нещастие – фактор, който може да повлияе на потенциалната връзка със завистта (Kristjánsson, 2006, p. 99). Тези съображения ни напомнят колко трудно е да се отдели концептуалната от емпиричната работа в изследването на емоциите.

Както може да се очаква, думата „завистлив“ се класира ниско по отношение на популярността ѝ в скалата от думи за личностни черти: 425-то място от 555 (Anderson, 1968). И все пак не всички приемат, че завистта се разглежда като психо-социална неизправност. Все още се събират доказателства за социално адаптивната стойност на доброкачествената завист, а понякога и на злонамерената завист, като изпълняваща функционална роля в конкурентна (напр. капиталистическа) среда (Hill, Buss, 2008), заедно с множество други често зловредни емоции като гордостта (Lange, Crusius 2015). Едно от подходящите емпирични открития тук е, че някои видове завист предизвикват желание за подобряване по начини, по които това не може да бъде постигнато чрез обикновено възхищение (Van de Veen, Zeelenberg, Peters, 2011). Въпреки това, предизвикателството пред привържениците на адаптивната функция на завистта е да покажат, че същата функция не може да се наблюдава при по-малко „враждебни“ емоции като възмущение или емуляция.

Текущата емпирична работа върху завистта по принцип се фокусира върху завистта като индивидуална променлива и функцията ѝ в ограничени човешки взаимодействия. Като „политическа емоция“ (Nussbaum, 2013) обаче завистта може също да играе важна роля в анализите на настоящите условия на засилени икономически неравенства и на „популистките“ им отговори, често подхранвани от различни емоции. Дори и да е вярно, че завистта може да изпълнява важна адаптивна функция при такива условия (Hill, Buss, 2008), остава въпросът доколко фактът, че хората изпитват „политическа завист“, трябва да бъде оставен да повлияе на дебатите по теми като здраве, качество и живот и икономически избор. Като цяло, опитите да се оправдае завистта от социално-морална гледна точка са редки. Беше посочено обаче, че завистта като мотиватор, може евентуално да се трансформира в свързани с нея емоции, които са „по-приятни за себе си и другите“ (Smith, Kim, 2007, p. 61).

Дефиниция на ревността

Основната логика при ревността е относително неоспорима. Общоприетото мнение е, че ревността е тристранна емоция (Farrell, 1980), с квадратична структура (т.е. четири променливи). Според тази структура *A* (ревнивият човек) ревнува *B* (съперник) заради услуга *x*, която *A* смята, че *B* е получил или ще получи от трета страна – *B* (желания благодетел). Например, Отело ревнува от Касио заради обичта, която смята, че неговата любима Дездемона е дала на Касио. Понякога основният фокус на ревността на *A* може да бъде съперникът *B* (от когото *A* ревнува); понякога *B* (който се разглежда като източник на ревността).

Някои автори смятат, че ревността е структурно подобна на завистта като проста, обикновена (дори и да не е „основна“ в екманиански смисъл) емоция (e.g., Purshouse, 2004). Въпреки това ревността по-често се счита за сложна или комбинирана емоция, в която редица по-малко сложни емоции са се слели в уникално, неразделно преживявано цяло, вместо просто да се появяват едновременно. Сериозният дисонанс обаче възниква при разкриването на основните емоции в предложената комбинация, наречена ревност. Всъщност произтичащият концептуален хаос – който е дори по-голям от споровете за структурата на завистта – накъсва емпиричния дискурс за ревността и, може би, подкопава доверието в него.

Авторът на тази разработка (Kristjánsson, 2002, ch. 5) например твърди, че емоциите, изграждащи съставната такава, са завист, възмущение и гняв. Следователно в ревността на Отело той е *справедливо възмутен*, че Касио, а не самият той, получава забелязаното благоразположение на Дездемона (което обяснява усещането за морална обида в ревността, Wurmser, Jarass, 2008b, p. 4). Отело *завижда* на Касио и иска да премести вниманието на Дездемона от Касио (обратно) към себе си. Освен това Отело е ядосан на Дездемона за несправедливото ѝ различно отношение. Може да е странно да видим завистта, спомената тук като една от емоциите, лежащи в основата на изграждащите ревността, но идеята за това би била, че вниманието, което съперникът получава, само по себе си създава завист (както е установено емпирично от Parrott, Smith, 1993).

Това обаче е само една концептуализация на предполагаемата сложна природа на ревността сред редица други. Другите кандидати за подобни сложни емоции варират от разочарование, безпокойство и неудовлетвореност до подозрение, страх, тъга и смущение – а завистта по-често се разглежда като различна от ревността, отколкото като една от нейните съставни емоции (за други постановки по въпроса виж Kristjánsson, 2018, ch. 6). Трудностите при идентифицирането на съответните емоции, участващи в състава на ревността, може да направят възможността за осъзнаването ѝ като отделна (самостоятелна) емоция по-приятна: емоция, която е свързана с, а не съставена от множество други емоции. Така или

иначе две основни концептуални хипотези продължават да се състезават за достоверност: че ревността е отделно емоционално състояние, или че е „смес“ от някои други състояния, X, Y и Z (Harmon-Jones, Peterson, Harris 2009, p. 113).

Направени са различни опити (като всички те се натъкват на различни трудности) да се стесни обхватът на ревността като концепт, за да бъде той по-податлив на операционализация и да се разграничи по-ясно от (обикновената) завист, за която всички автори изглежда са единодушни, че е или напълно отделна от ревността, или е поне само една от нейните съставни части.

Първо, присъствието на „ревността“ в някои социални научни дискурси е ограничено само до романтичен или сексуален контекст, подобно на литературния пример за Отело, който е широко цитиран. Така например в редактирания том на Wurmser и Jarass (2008a) „ревността“ се разбира като синоним на „сексуална ревност“. Започва да се наблюдава обаче и обратната тенденция и в редактирания „Наръчник на ревността“ на Hart и Legerstee (2013) фокусът е върху ревността между братя и сестри и на работното място/класната стая. Този тип попада точно в рамките на предложената по-горе структура на ревността, с изключение на това, че въпросната „услуга“ не е романтична, а по-скоро родителско внимание или желаното еднакво отношение от страна на родител/шеф/учител; а съперникът не се състезава за нечия романтична любов, а по-скоро за други форми на внимание. Представете си например случай, при който ученик ревнува съучениците си поради възприеманото за несправедливо привилегировано отношение (прекомерно внимание, фаворизиране) от страна на учителя. За по-пълното разбиране на ревността, и не на последно място зараждането ѝ в ранно проявяващите се ревности между братя и сестри (Kennedy, Jaskey, 2013), е от решаващо значение да проучим и нейните неромантични форми.

Второ, доста теоретици се позовават на стара речникова дефиниция на ревността като напълно отделна емоция от завистта, заявявайки, че „в завистта искаме да получим нещо, което другият има, а в ревността се страхуваме да не загубим нещо, което вече имаме“ (Ben-Ze'ev, 2013, p. 41). Макар и добре казано, това разграничение е опростено, тъй като най-дълбоките (и психологически изтощителни) случаи на ревност, подобни на много от онези, описани в тома на Wurmser и Jarass (2008a), включват случаи на ревност, при които обичта на B е била безвъзвратно изгубена за B, и A няма от какво повече да се „страхува“, например, когато любовницата вече си е тръгнала със съперник и няма никаква реална възможност да се върне (Wheen 1989). Страхът от появата на бъдеща причина за проява на ревност изглежда различен от действителното чувство на ревност тук и сега (Roberts, 2003, p. 257). Въпреки това Rydell и Bringle (2007) смятат, че в обикновения език се срещат два вида „ревност“: *подозрителна* (когато

човек се страхува да не загуби благоволенieto на В от съперник) и *реактивна* (когато вече го е загубил). Това твърдение провокира въпроса дали „подозрителната завист“ наистина е форма на „същинска ревност“ или по-скоро отделна емоция на несигурност и подозрение в човешките взаимоотношения.

Трето, понякога се твърди, че същността на ревността се крие в „абсолютността и изключителността на изискваната връзка“ и във факта, че А иска да „притежава“ В (Ben-Ze'ev, 2013, p. 48). Лошата слава на ревността вероятно отчасти се дължи на тази характеристика и без съмнение е неразделна част от някои случаи на романтична ревност (Wurmser, Jarass, 2008b, p. 5, 9). Но в други стандартни случаи на ревност, например сред братя и сестри или ученици в класната стая, изискването не е за изключително или несравнимо внимание. Разумното дете просто иска да бъде предпочитано толкова, колкото другите братя и сестри или другите ученици от родителя/учителя; търси се непривилигирано отношение, а не изключителност.

Емпирично изследване на ревността

Емпиричната литература за ревността не е толкова обширна, колкото тази за завистта. Доста голяма част от нея все още разглежда (и това е разбираемо, предвид доминиращия ѝ психотерапевтичен фокус) негативните психо-социални ефекти на романтичната ревност по принцип и патологичната романтична ревност в частност (Wurmser, Jarass, 2008b). Добре известно ранно откритие е, че докато мъжете са по-склонни да ревнуват в отговор на сексуално прегрешение, жените са по-чувствителни към забелязани нарушения на емоционалните връзки (Salovey, 1991). В допълнение към сложността на обясненията и отговорите през последните години употребата на сексуалната ревност в социалните медии се е увеличила, което отваря нови възможности за наблюдавани нарушения (Muscanell et al., 2013).

Ревността между братя и сестри се изучава все по-интензивно. В края на краищата, насилието между братя и сестри е най-честият вид семейно насилие и голяма част от него изглежда се крие в ревността, когато децата се борят за родителско внимание (Volling, Kennedy, Jockey, 2013). Ревността на работното място също попада в светлината на прожекторите (Chen, Kristjánsson, 2011). Най-вълнуващото, но и най-противоречивото развитие в изследванията за ревността напоследък, е изучаването на предполагаемата детска ревност, засегната в по-голямата част от главите в „Наръчника“ от 2013 г. Интересното е, че не може да се намери подобен изследователски интерес, свързан с детската завист. Неотдавнашни експерименти показват, че бебета на възраст 3-6 месеца се разстройват (ревнуват?), когато майките им обръщат изключително внимание на друго дете или кукла, приличаща на живо бебе, но не и когато те просто разговарят с (уж неконкурентния)

експериментатор (see e.g., Legerstee et al., 2013). Преобладаващото тълкуване на тези констатации в „Наръчника“ е, че „съществуването на социална връзка [...], способността да участват в социален триъгълник, доказателствата за усещане за социално изключване и откритието, че бебетата развиват негативни чувства към съперника осигуряват основа за съществуването на система за междуличностна ревност при бебета през първата година от живота” (Legerstee et al., 2013, p. 173). Основният теоретичен резултат е твърдението, че способността на бебетата да изпитват ревност е била сериозно подценена, както от учените, така и от родителите (Draghi-Lorenz, 2013).

Lewis (2013) обаче категорично възразява срещу това тълкуване. Като той посочва, ревността, като личностна и социално сравнителна емоция, изисква А да е изградил репрезентация на себе си като отделна единица („аз“), която може да влезе във взаимоотношения с други идентифицирани аз-ове (възприемани като съперници и желани благодетели). Съществуват обаче достатъчно доказателства от психологията на развитието, че саморепрезентации от този вид не са налице, докато детето не навърши 15-24 месеца. Lewis твърди, че изследователите на детската ревност правят грешка, подобна на тази на собствениците на домашни любимци, които приписват ревност на своите питомци. Освен това той отбелязва, че подобни поведения, като негативни реакции към забелязаното социално изключване, наблюдавано в различни моменти на развитие, не е задължително да бъдат мотивирани от едни и същи процеси. Така че фактът, че бебето се държи сякаш ревнува, не означава, че то наистина ревнува. Той обаче допуска възможността в тези експерименти да се наблюдава една ранна форма на ревност: „прото-ревност“ (Lewis, 2013, p. 28), която след това може да има някои филогенетични или онтогенетични връзки със същинската ревност. Това е интересен дебат, който е в процес на развитие.

По отношение на неврологичните изследвания на ревността се прилагат посочените по-рано предупреждения. Изглежда обаче, че тук се провежда повече изследователска дейност, отколкото в случая със завистта, като по-голямата ѝ част е ограничена до подкатегорията романтична ревност. Проучване на Harmon-Jones, Peterson и Harris (2009) установява, че изпитването на ревност е свързано с по-голяма лява фронтална кортикална активност към сексуално желания партньор. По подобен начин проучване на Kelley и колектив (2015) установява, че когато транскраниалната стимулация с постоянен ток се комбинира с парадигмата на игра, предизвикваща ревност, стимулацията за увеличаване на лявата фронтална (а не на дясната) кортикална активност причинява по-високи нива на самоотчетена ревност. Проучването на Sun и колектив (2016) добавя важен елемент към невронния пъзел, като разглежда мозъчната активност през различните „етапи“ на развитие на романтичната ревност, начините, по които този вид ревност предизвиква активиране на базалните ганглии и се свързва със склонността към междуличностна агресия.

Както в случая със завистта, докато оценките на функцията и въздействието на ревността като цяло са отрицателни, включвайки често срещани препратки към „зеленооки змии“ и „тъмни“ чувства (e.g., Massar et al., 2017), се появяват някои инструменталистични потвърждения, например за романтичните/сексуални форми на ревност като адаптивен механизъм за укрепване на връзките между партньорите (Buss, 2000). Между другото, от гледна точка на теоретиците, които се интересуват от рационални и морални оценки на емоциите, романтичната ревност може да изглежда най-малко интересната ѝ форма, тъй като изключва сериозни дебати относно моралния статус на емоцията: човек едва ли може да отправи рационална претенция, че има морално право на романтичната любов на друг човек, но може да има право на нефаворизиране от страна на родител, шеф, или учител (Kristjánsson, 2002). Така че, докато в областта на романтичната ревност е трудно да се открият социално-морални оправдания за действието на ревността, те са по-уместни, когато става дума за ревност между братя и сестри и на работното място, в които моралните претенции за непривилигирано отношение от благодетел спрямо съперник могат да изглеждат разумни.

Насоки за бъдещи изследвания

Както видяхме по-рано в случая със завистта, науката за ревността разчита на сложно – и понякога леко разочаровашо – взаимодействие между концептуалното и емпиричното. Има нужда от повече изследвания и в двете области.

Първо, докато изследванията на употребата на обикновения език никога не могат да бъдат последната дума в изследването на концепциите за емоциите, те са естественото им първоначало. Следователно са необходими много повече изследвания – например анализи на прототипи и интерпретативни феноменологични изследвания – за това какво хората смятат за завист и ревност и как изпитват тези емоции. *Второ*, настоящият фокус върху завистта и ревността в малко мащабни лични срещи в идеалния случай трябва да бъде разширен, за да включва по-широки културни и политически примери на тези съпернически емоции и техните мотивационни и поведенчески следствия. Тъй като и двете емоции имат значение за актуалните дебати по въпроси като здраве, качество на живот, икономически избори, морално функциониране и социално сближаване, тяхното изучаване не трябва да се ограничава до областите на психологията и философията, а да включва и здравни науки, социология, икономика и политически науки. *Трето*, необходима е допълнителна работа върху въздействието и функцията на съперническите емоции. Самият факт, че те са „враждебни“ и болезнени, не трябва да ни възпира да изследваме възможните предположения относно техните адаптивни функции и социално-морални основания.

References

- Anderson, N. H. (1968). Likeability Ratings of 555 Personality-Trait Words. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9, 272-279.
- Aristotle (2007). *On Rhetoric*. Oxford: Oxford University Press.
- Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait Aspects of Living in the Material World. *Journal of Consumer Research*, 12, 265-80.
- Ben-Ze'ev, A. (2013). Jealousy and Romantic Love. In S. B. Hart and M. Legerstee (Eds.), *Handbook of Jealousy: Theory, Research, and Multidisciplinary Approaches*. Oxford: Wiley-Blackwell, 40-54.
- Buss, D. M. (2000). *The Dangerous Passion: Why Jealousy is as Necessary as Love and Sex*. New York: Free Press.
- Chen, Y.-H. and Kristjánsson, K. (2011). Private Feelings, Public Expressions: Professional Jealousy and the Moral Practice of Teaching. *Journal of Moral Education*, 40, 349-58.
- Draghi-Lorenz, R. (2013). Parental Reports of Jealousy in Early Infancy. In S. B. Hart and M. Legerstee (Eds.), *Handbook of Jealousy: Theory, Research, and Multidisciplinary Approaches*. Oxford: Wiley-Blackwell, 235-266.
- Farrell, D. (1980). Jealousy. *Philosophical Review*, 89, 527-59.
- Gold, B. T. (1996). Enviousness and Its Relationship to Maladjustment and Psychopathology. *Personality and Individual Differences*, 21, 311-321.
- Harmon-Jones, E., Peterson, C. K., and Harris, C. R. (2009). Jealousy: Novel Methods and Neural Correlates. *Emotion*, 9, 113-117.
- Hart, S. B. and Legerstee, M. (Eds.) (2013). *Handbook of Jealousy: Theory, Research, and Multidisciplinary Approaches*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Hill, S. E. and Buss, D. M. (2008). The Evolutionary Psychology of Envy. In R. H. Smith (Ed.), *Envy: Theory and Research*. Oxford: Oxford University Press, 60-70.
- Kelley, N. J., Eastwick, P. W., Harmon-Jones, E., and Schmeichel, B. J. (2015). Jealousy Increased by Induced Relative Left Frontal Cortical Activity. *Emotion*, 15, 550-555.
- Konstan, D. (2006). *The Emotions of the Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kristjánsson, K. (2002) *Justifying Emotions: Pride and Jealousy*, London: Routledge.
- Kristjánsson, K. (2006). *Justice and Desert-Based Emotions*. Aldershot: Ashgate.
- Kristjánsson, K. (2018). *Virtuous Emotions*. Oxford: Oxford University Press.
- Lange, J. and Crusius, J. (2015). The Tango of Two Deadly Sins: The Social-Functional Relation of Envy and Pride. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109, 453-472.
- Lange, J., Weidman, A. C., and Crusius, J. (2018). The Painful Duality of Envy: Evidence for an Integrative Theory and a Meta-Analysis on the Relation of Envy and Schadenfreude. *Journal of Personality and Social Psychology*, 114, 572-598.

Legerstee, M., Ellenbogen, B., Nienhuis, T., and Marsh, H. (2013). Social Bonds, Triadic Relationships, and Goals: Preconditions for the Emergence of Human Jealousy. In S. B. Hart and M. Legerstee (Eds.), *Handbook of Jealousy: Theory, Research, and Multidisciplinary Approaches*. Oxford: Wiley-Blackwell, 166-191.

Lewis, M. (2013). Loss, Protest, and Emotional Development. In S. B. Hart and M. Legerstee (Eds.), *Handbook of Jealousy: Theory, Research, and Multidisciplinary Approaches*. Oxford: Wiley-Blackwell, 27-39.

Massar, K., Winters, C. L., Lenz, S., and Jonason, P. K. (2017). Green-Eyed Snakes: The Associations between Psychopathy, Jealousy, and Jealousy Induction. *Personality and Individual Differences*, 115, 164-168.

Morrison, A. P. and Lansky, M. R. (2008). Shame and Envy. In L. Wurmser and H. Jarass (Eds.), *Jealousy and Envy: New Views about two Powerful Feelings*. New York: The Analytic Press, 179-187.

Muscanell, N. L., Guadagno, R. E., Rice, L., and Murphy, S. (2013). Don't Make My Brown Eyes Green? An Analysis of Facebook Use and Romantic Jealousy. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16, 237-242.

Nussbaum, M. C. (2013). *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Panksepp, J. (2013). The Evolutionary Sources of Jealousy. In S. B. Hart and M. Legerstee (Eds.), *Handbook of Jealousy: Theory, Research, and Multidisciplinary Approaches*. Oxford: Wiley-Blackwell, 101-20.

Parrott, W. G. and Smith, R. H. (1993). Distinguishing the Experiences of Envy and Jealousy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 906-920.

Purshouse, L. (2004). Jealousy in Relation to Envy. *Erkenntnis* 60, 179-205.

Rentzsch, K. and Gross, J. J. (2015). Who Turns Green with Envy? Conceptual and Empirical Perspectives on Dispositional Envy. *European Journal of Personality*, 29, 530-547.

Roberts, R. C. (2003). *Emotions: An Essay in Aid of Moral Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rydell, R. J. and Bringle, R. G. (2007). Differentiating Reactive and Suspicious Jealousy. *Social Behavior and Personality*, 35, 1099-1114.

Salovey, P. (1991). *The Psychology of Jealousy and Envy*. New York: Guilford Press.

Smith, R. H. (2004). Envy and Its Transmutations. In L. Z. Tiedens and C. W. Leach (Eds.), *The Social life of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 43-63.

Smith, R. H. and Kim, S. H. (2007). Comprehending Envy. *Psychological Bulletin*, 133, 46-64.

Sun, Y., Yu, H., Chen, J., Liang, J., Lu, L., Zhou, X., and Shi, J. (2016). Neural Substrates and Behavioral Profiles of Romantic Jealousy and Its Temporal Dynamics. *Scientific Reports*, 6, article number: 27469.

Swencionis, J. K. and Fiske, S. T. (2014). How Social Neuroscience Can Inform Theories of Social Comparison. *Neuropsychologia*, 56, 140-146.

- Van de Ven, N., Zeelenberg, M., and Pieters, R. (2009). Leveling Up and Down: The Experiences of Benign and Malicious Envy. *Emotion*, 9, 419-429.
- Van de Ven, N., Zeelenberg, M., and Pieters, R. (2011). Why Envy Outperforms Admiration. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37, 784-795.
- Van de Ven, N., Zeelenberg, M., and Pieters, R. (2012). Appraisal Patterns of Envy and Related Emotions. *Motivation and Emotion*, 36, 195-204.
- Van Dijk, W. W., Ouwerkerk, J. W., Goslinga, S., Nieweg, M., and Galluci, M. (2006). Reconsidering the Role of Envy in Schadenfreude. *Emotion*, 6, 156-160.
- Volling, B. L., Kennedy, D. E., and Jackey, L. M. H. (2013). The Development of Sibling Jealousy. In S. B. Hart and M. Legerstee (Eds.), *Handbook of Jealousy: Theory, Research, and Multidisciplinary Approaches*, Oxford: Wiley-Blackwell, 387-417.
- Wade, T. J. and Walsh, H. (2008). Does the Big-5 Relate to Jealousy or Infidelity Reactions? *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, 2, 133-143.
- Wreen, M. J. (1989). Jealousy. *Noûs*, 23, 635-652. Wurmser, L. and Jarass, H. (Eds.) (2008a) *Jealousy and Envy: New Views about two Powerful Feelings*, New York: The Analytic Press.
- Wreen, M. J. (2008b). Pathological Jealousy: The Perversion of Love. In L. Wurmser and H. Jarass (Eds.), *Jealousy and Envy: New Views about two Powerful Feelings*, New York: Analytic Press, 1-23.
- Xiang, Y., Kong, F., Wen, X., Wu, Q., and Mo, L. (2016). Neural Correlates of Envy: Regional Homogeneity of Resting-State Brain Activity Predicts Dispositional Envy. *NeuroImage*, 142, 225-230.